

Seria de autor

•

PAUL GOMA

Paul GOMA (2 octombrie 1935, Mana, județul Orhei – 24 martie 2020, Paris), scriitor român. În iunie 1944, familia Goma se refugiază în România, unde Paul urmează diferite școli din Transilvania. După absolvirea Liceului „Negru-Vodă” din Făgăraș (1953), este admis la Institutul de Literatură și Critică Literară „Mihai Eminescu” (1954), desființat ulterior, studenții fiind transferați la Universitate. Arestat în noiembrie 1956, pentru solidarizarea cu Revoluția din Ungaria, este condamnat în martie 1957 la doi ani de închisoare corecțională. Urmează închisorile Jilava și Gherla, de unde este „liberat” în noiembrie 1958 și trimis sub escortă în domiciliu obligatoriu în Bărgan, pentru cinci ani. Depune la E.S.P.L.A., în 1966, romanul *Ostinato*, care este respins de cenzură; în același an debutează în „Luceafărul” cu povestirea *Când tace toba*. Debut în volum cu *Camera de alături*, în august 1968. Un alt manuscris, *Ușa noastră cea de toate zilele*, predat la Editura Cartea Românească, este respins de cenzură. În 1971, versiunea germană a romanului *Ostinato* vede lumina tiparului la Suhrkamp Verlag, simultan cu ediția în limba franceză la Gallimard. În februarie 1977, Radio Europa Liberă difuzează scrisoarea de solidarizare a lui Paul Goma cu Charta ‘77 a intelectualilor din Cehoslovacia. Este arestat pe 1 aprilie, fiind eliberat pe 6 mai în urma unei campanii internaționale. Pe 20 noiembrie 1977, părăsește pentru totdeauna România, cu destinația Paris.

Cărți publicate: *Camera de alături*, 1968 (până la căderea comunismului, singura carte publicată în România); *Ostinato*, 1971; *Ușa noastră cea de toate zilele*, 1972; *Gherla*, 1976; *În cerc*, 1977; *Culoarea curcubeului ‘77*, 1979; *Gardă inversă*, 1979; *Patimile după Pitești*, 1981; *Soldatul câinelui*, 1983; *Bonifacia*, 1986; *Din Calidor*, 1987; *Arta refugii*, 1990; *Sabina*, 1991; *Astra*, 1992; *Amnezia la români*, 1993; *Adameva*, 1995; *Scrisori întredeschise – singur împotriva lor*, 1995; *Justa*, 1995; *Jurnale I, II, III*, 1997; *Altina – grădina scufundată*, 1998; *Alte jurnale*, 1998; *Jurnalul unui jurnal*, 1998; *Jurnal de apocrif*, 1999; *Roman intim*, 1999; *Basarabia*, 2002; *Săptămâna roșie: 28 iunie – 3 iulie sau Basarabia și evreii*, 2003; *Jurnale 1999 – 2003*, 2004; *Alfabecedar*, 2005; *Infarct*, 2008; *Jurnal 2004 – 2006*, 2007; *Jurnal 2007*, 2010; *Scrisuri I*, 2010; *Scrisuri II*, 2012; *Scrisuri III*, 2014; *Bătrânul și fata*, 2018; *Catherine*, 2024.

Romanul *Arta refugii* a apărut în 1990, în traducerea lui Alain Paruit în limba franceză, cu titlul *L'Art de la fugue*, la Editura Julliard, Paris. În 2007, apare în limba italiană în traducerea lui Marco Cugno, cu titlul *L'Arte della fuga, Una fanciullezza in Transilvania*, la Voland Edizioni, Roma.

„Pentru omul de rând din România, Paul Goma a înlocuit el singur pe intelectualii care, pretutindeni aiurea, au dat semnalul insurecțiilor spirituale.”

Monica Lovinescu

PAUL
GOMA



ARTA
REFUGII

0 copilărie transilvană

ROMAN

3CARTIER

Din 1995, în toate librăriile bune

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.
Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: vanzari@cartier.md
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.
Tel./fax: (021) 210 80 51. E-mail: codex@cartier.ro
cartier.ro
cartier.md

*Cărțile CARTIER pot fi procurate online pe cartier.ro & cartier.md
și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.
Cartier eBooks pot fi procurate pe eBooks și pe cartier.ro & cartier.md*

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău.
Tel./fax: 022 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md
Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău.
Tel./fax: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md
Librăria online, cartier.ro
Tel.: 0785 199 823. E-mail: codex@cartier.ro
Librăria online, cartier.md
Tel.: 068 555 579. E-mail: vanzari@cartier.md

Colecția *Cartier popular* este coordonată de Gheorghe Erizanu

Editor: Gheorghe Erizanu
Lectori: Valentin Guțu, Em. Galaicu-Păun
Coperta seriei: Vitalie Coroban
Coperta: Vitalie Coroban
Design/tehnoredactare: Marina Darii
Prepress: Editura Cartier
Tipărită la Bons Offices

Paul Goma

ARTA REFUGII. O COPILĂRIE TRANSILVANĂ

Ediția a V-a, mai 2025

Prima ediție a apărut în 1990, în franceză, cu titlul *L'Art de la fugue*, la Julliard.
Prima ediție românească a apărut 1991 la Editura Dacia. Ediția a II-a: Editura Basarabia,
1993. Ediția a III-a: Editura Anamarol, 2007. Ediția a IV-a: Editura Cartier 2015.

© 2025, 2015, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Aprobat de Comisia de selecție pentru editarea cărții naționale
și editat cu contribuția Ministerului Culturii al Republicii Moldova.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Goma, Paul.

Arta refugii: O copilărie transilvană: roman/Paul Goma; coperta:
Vitalie Coroban. – Ed. a 5-a. – [Chișinău]: Cartier, 2025 (Bons Offices). – 341, [3] p. –
(Cartier popular/colecție coordonată de Gheorghe Erizanu, ISBN 978-9975-79-891-4)
(Seria de autor. Paul Goma, ISBN 978-9975-86-039-0).

[1200] ex.

ISBN 978-9975-86-839-6.

821.135.1(478)-31

G 69

I. GUSU

1. Ne mutăm...

— Mutarea!

Mama a dat ordinul, ea e căpitanul familiei. Eu: soldații, execut, nu discut.

Ne mutăm. Cărăm bagajele prin praf uscat și balegi moi, piftioase. În plus: duminică dimineăta. Mama a fost cu ideea – idee de căpitan; dacă ar fi întrebat trupa, soldanții/executanții i-ar fi, cu dragă inimă, spus: nu se dă atacul într-o duminică dimineăta, când oamenii încă nu au apucat să adune de pe uliță baleza reglementară. Și i-ar mai fi raportat trupeiții:

— Mamă, decât să ne mutăm pe-aici, pe la ei, mai bine ne-am refugia la loc, la noi, la Mana!

N-o fi bine să te refugiezi, în viață, dar măcar bagajele ți le duce trenul, pe șină, și nu tu, în spinare. Prin balegi. Duminica, devreme.

Din Cancelarie ne mutăm. Că, nuștiuce, regulamentul, Inspectoratul, stimată-colegă, că trebuie, că nu-i permis. Dacă n-am fi în plină acțiune de mutare, i-aș spune mamei că-mi pare rău după Cancelarie. Unde mai pui că plecăm pe jos, prin balegi. Nici tu tren, nici tu vapor, nici măcar o căruță ardelenască – deși mama a zis că ce să mai năimim căruță pentru o mică mutare? Apoi căruțașul ardelen, el te întreabă neconținut-întruna: un' te duci tu?, la cine?, un' te duce el, cu căruța lui, faină și ardelenască?; și ce faci tu acolo un' te duce?

Noi știm și fără căruțaș punctul-de-debarcare, terminusul, cum zicem noi, refugiații: în gazdă la Moș Veniamin – dar nu-i necesar să știe toată lumea căruțașilor, a zis mama. Eu zic: dacă tot plecăm din Cancelarie și o apucăm spre soare-răsare, de unde-am venit, mai cinstit, mai frumos ar fi dacă ne-am refugia,

ca omul, cu trenul, acasă, la Mana noastră. N-o fi tren (și nici vapor) până sus, pe Calidor, dar nu ni-i greu să zicem că.

Acum ar fi de mare folos domnișoara mea, Doban: să-mi explice cuvântul: mutare. Să văd: ce ex-pli-ca-ți-e mai scornește domnișoara mea?

O gândesc, așa, pentru că acum sunt tare supărat de mutare. Dacă domnișoara mea ar fi cu mine, să-mi dea o explicație de-a ei, până și mutarea asta s-ar face mai bună, mai frumoasă, solidă, vâncioasă, ca un om, dom-nu-le, ca domnișoara mea, Doban, de la a doua.

Păi, când domnișoara mea de la a doua, domnule, îmi explică mie, personal, cum stăm cu cuvintele, nu-mi vine să mă mai joc pe-afară, cu băieții; nici pe fete să le trag de coadă și să le bag mâna pe la nuspununde. Stăm bine de tot cu cuvintele, în românește, îmi explică mie domnișoara mea Doban: pe lângă că e dulce-și-frumoasă-limba-ce-o-vorbim (asta tot un refugiat de-al nostru a zis-o, primul) și ca-un-fagure-de-miere – asta a zis-o un ne-refugiat, dar tot moldovean de-al nostru, săracul, ea este și foarte in-te-re-san-tă!, iar interesantul e mai grozav decât frumosul; chiar decât dulcele. Și de ce este ea interesantă? Pentru că ea este de origine latină, de la latini am luat noi șmecheria cu re-ul. Îmi place: iei aproape orice cuvânt, îi pui în frunte un re- și gata!, se întâmplă o întâmplare de reparare: cum n-ai nimerit-o de prima oară cu o treabă, te întorci și o dregi, cu re-ul.

Cum ar fi, spre exemplu, că am dat eu ceva cuiva și nu i l-am dat din toată inima, așa că mă întorc, i-l re-dau; ori am luat, dar nu destul, așa că re-iau sau re-pun, re-azvârl, re-bag mâna la nuspununde și așa mai departe, însă nu prea departe: domnișoara mea Doban mi-a spus ea mie, personal, că așa cum nu tot ce zboară se mănâncă (spre exemplu: avioanele americane), tot așa nu tot ce poartă-n frunte un re- îmi spune mie că el a fost refăcut, reluat, rebăgat – să mai aștept oleacă, până ajung la liceu, acolo o să învăț latina, o să re-aflu, precis, care cuvinte au, în cap, un re- adevărat și care au un cap care-i re-, dar nu foarte adevărat – spre exemplu...

— Spre exemplu (așa zice domnișoara Doban: spre, nu: de exemplu, ca mama), cuvântul: rechin, el nu are un cap adevărat (a-ha: de asta nu mi-e frică de el: cu ce-o să mă muște: cu coada?). Sau, tot spre exemplu, cuvântul: repede – nici el nu are cap, fiindcă oare există, pe lumea asta, un cuvânt: -pede? de să zici că se repetă?, adică să pedeze din nou? Nu există! Repede ne-a venit din latină, sub formă de rapid...

A-ha: de asta un rapid este foarte repede, pe lângă personalul nostru a trecut-ca-rapidul, dar de ceva-ceva re- tot ar fi avut nevoie, sărmanul, doar am văzut cu ochii mei ce-i făcuseră americanii, cu re-bombele – poate la ei, la latini, să fie rece (de la *recens*, mi-a spus mie domnișoara mea), însă la noi, la români, rapidul era strașnic de cald, fierbinte chiar, când repede ardea el pe-o coastă, la Ploiești (unde n-am văzut nicio ploaie – dar poate că tot din pricina re-americanilor).

— Dar cuvântul: refugiu, domnișoară, vă rog frumos? Are el un re- adevărat? Sau unul ne-?

— O-ho! a tunat (de-a detunat) domnișoara. Fugă, re-fugă – noi am re-fugit din Basarabia...

— Poate dumneavoastră. Noi, pentru prima oară...

— Și eu, pentru prima oară, dar refugiu înseamnă și tragere îndărăt, cu spatele...

— Noi am venit cu fața, mamei i-i rău cu spatele – și dacă nu, însemnează că sunt nerefugiat? Atunci ce sunt eu, domnișoară, vă rog cel mai frumos din lume?

— Un p'tico'! zice și râde, ca totdeauna când mă face pitic-de-un-cot – așa prescurtează ea, dar niciodată față de mama, că și mama știe franceză. O să afli multe când o să înveți latina, zice domnișoara, din nou serioasă. Latină și muzică – a fost un mare compozitor german, poate cel mai mare de pe globul pământesc, era cantor la o biserică din Lipsca. El a alcătuit un fel de culegere de exerciții pentru elevii lui și a intitulat-o, frumos: *Artafugii*.

— Cânticile pentru recreații, pentru orele de gimnastică? – atunci când fugim noi, pe muzică? E mare artă să știi să fugi – este, domnișoară?

— O-ho! Și încă ce artă! a duduie duduia Doban cu dodotele ei de darterie drea. Dar și mai mare artă e să re-fugi, ca noi, basarabeni. Nu chiar pe muzică... E-he, de-am avea un compozitor de-al nostru, basarabean, să compună el o ArtaRefugii...

Rămâne de văzut, cum spune mama: dacă nu mă fac fierar, nici rege, nici cheferist; dacă la liceu învăț bine latina și muzica, eu compozitor mă fac!, compun compoziții frumoase de tot, pentru noi, basarabeni refugiați.

Până atunci – ne mutăm. Din Cancelarie, la gazdă – una adevărată, adică plătită, nu ca la școală, pe gratis. La gazdă, gazda are pentru noi odaie adevărată, a noastră și ziua.

O fi și ziua, deși mie îmi plăcea la Cancelarie. La noi, la Mana, nu aveam cancelarie, când ne-a venit domnișoara Tuza, a stat la noi, cu noi în casă, cu mine-n pat, avea odaia ei și ziua, nu numai noaptea, când eu dormeam dincolo. Asta trebuie să fie: domnișoara Tuza era o ardeleană trimisă în Basarabia – fiindcă nu avea medie; noi suntem basarabeni cu medie, refugiați cu mare artă, de asta am stat noi atât vreme în Cancelarie.

Unde mie îmi plăcea. Ba mai mult ziua decât noaptea – când rămâneam singuri-singurei în ditamai școloiul și era prea liniște, prea trist, prea rece (de la *recens*), prea mirosea a tutun de la cadrele didactice fumătoare și a motorină, podelele de primară. Noroc însă că, de cum apunea soarele, apuneam și eu, zdrobit de oboseala de peste zi, de noutatea de peste lună – făcusem luna de când ne re-trăsesem cu spatele, încoace, chiar dacă stătusem cu-fața. Și cu toate că, de cum se crăpa de ziuă, mama se trezea, mă trezea, ca să strângă așternuturile de pe podeaua Cancelariei, să le pună bine în camera hărților, să nu se afle la Inspectorat că Domnul Director ne-a permis să dormim în local, căci el ar putea fi pedepsit, stimată-colegă – nu mârâiam, nu cârteam, nu ceream să mai fiu lăsat să dorm încă-un-minuțel. Fiindcă începea o nouă zi, grozavă: copii mulți, uitându-se la mine ca la un adevărat învățător – nu sunt eu singurul elev-refugiat, dar singurul care locuiește în Cancelarie!, nu doar noaptea, când

doamnele-domnișoarele-domnii învățători se află la casele lor, la mesele lor, în paturile-adevărate ale lor, ci și în timpul zilei!

Drept: și ceilalți copii au voie în Cămară – dar numai ca să ceară o cretă nouă, să părăsască pe cineva că le-a făcut ceva. Eu însă eram titular (așa-i zice, când dormi pe jos în Cămară). Oricând, chiar fără treabă: ciocănesc în ușă, din prag dau bună-ziuă, însă pe mine cadrele nu mă întreabă ce doresc; nici mama – ea, cu buzele strânse, îmi face din cap semn să ies imediat, mă pof-teș-te să plec. Eu însă pot foarte bine să nu mă uit la ea, ca să nu văd poftela și chiar dacă, uneori, ea îmi zice și cu cuvinte, că mă pof-teș-te, ceilalți învățători apucă să-mi zâmbescă, să mă întrebe câte ceva care nu cere răspuns (de pildă: ce mai faci?) – chiar și Domnul Director discută cu mine, personal. Ca să nu mai vorbim de domnișoara mea, Doban.

Asta-i Cămară, ziua... însă acum, că ne mutăm... Și doar i-am spus mamei să nu. Nu i-am spus adevărul-adevărat, cu domnișoara, i l-am spus pe celălalt, cu vaca – însă mama:

— Mutarea! – și uite-ne, înotând prin praf prăfos, prin balegi bălegălegi – ca într-o duminică dimineață. Mutarea!, a zis și a mai zis de cameră adevărată, a noastră și ziua, dar ce să fac eu într-o cameră, fie ea și adevărată, ziua?

Eh, nu-i nimic și asta-i viața: grea. Oricum, duminică tot nu-i școală; nici domnișoară. O s-o am, mâine, la clasă; și în recreații, în curte, iar când o să intre în Cămară, ca să-și bea țigara de tutun, eu o să bat în ușă, o să dau bună-ziuă și n-o să aud-văd poftela mamei.

O domnișoară grozavă, domnișoara mea, Doban. Tot refugiată, tot din județul Orhei, se cunoaște cu ai mei de la cercurile lor didactice. Îl așteaptă și ea pe tata, să ne vină. Cu bagaje adevărate, cu, adică și mobila: ca să avem și noi pe lumea asta pat-și-masă. Se zice: casă-și-masă, dar casa noastră a rămas la Mana, a pus-o mama să ne aștepte și de-aceia. Domnișoara este foarte bună prietenă cu mama, la Cămară dau de ele mereu împreună, stând de vorbă. Fimeile istea toacă și când tac.

Dar nu numai din pricina asta țin eu la ea. Ci pentru că domnișoara mea este un om, domnule! Invenția asta eu am inventat-o, zic așa, când discut cu copiii. Nu știu cum mi-a venit, dar bine mi-a venit. Domnișoara-i groasă peste tot: la șolduri, la piept, la nas-gât-urechi, la obraz, la mustață, la glas – un om, domnule! Le-am zis copiilor: Dom'le, dacă Domnișoara ți-ar da o pălmuță de-a ei, te-ar pupa mă-ta rece!; dacă te-ar bate cu rigla la palmă, ți-ar reteza mâna, te-ar spinteca, ar face doi din tine!; dacă te-ar urechea, ai rămâne fără cap! – un om, domnișoara mea! Dar ea nu bate; nici nu amenință – n-are nevoie: noi, cei dintr-a doua-a ei, suntem atât de cuminiți, că ne dau lacrimile de cumințenie; și înțelegem și ne însușim tot ce ne explică – absolut! Și ținem la eaaa...

Să zicem că eu sunt mai aparte: fiu de cadre didactice, în plus, refugiat – însă și ceilalți, nerefugiații, chiar și repetenții, chiar și proștii-clasei, cu toții înțelegem fulgerător și însușim. Și lecția-lecție, la-clasă, dar și pentru-acasă; chiar și pentru mai acasă decât acasă – uite, eu am înțeles foarte bine cum stau treburile cu -re – chiar dacă n-am învățat latina, ca să deosebesc un rechin de un refugiat; pe rege de recunoștință-veșnică; pe Reli, colega mea de bancă, de o adevărată repetentă (nu ca ea, care a fost bolnavă, biata, și de asta face a II-a din nou și are puțica roșie-rooșie, măgelele mărgelii...).

Așa că pe domnișoara nu am pierdut-o de tot, oricum, dacă aș avea gura liberă, i-aș zice-o eu mamei, chiar dacă atunci când te muți, mărsăluiești și taci. I-aș zice ce i-am zis ieri, alaltăieri și azi-dimineață:

— Și duminica-și scot vitele la pășune, să mai dormim oleacă, ne-om muta mai încolo, după ce curăță ulița – te rog eu mul' de to', mamă...

— Mai încolo? Să ne vadă tot satul cum defilăm cu boarfele-n spinare? Să ne numere bagajele? Ce-avem noi cu vacile lor?

Eu plasez chestia cu vaca, invenția mea cu vaca altuia:

— Știi cine-i vaca? Vaca-i scroafa care se zmulge lângă șiștar și se zbalegă în zbuliță – drept unde calc eu, zmă-gă-ri-ța!

Eu am inventat asta, într-o zi, când Reli avea puțulicuța și mai re-roșioară. Ca s-o fac praf. Nu pe mama: dacă ar avea umerii liberi, ar ridica din ei.

Dar lasă: e un Dumnezeu pe lumea asta: când ajungem la gazda cu odaie-adevărată, suntem amândoi îmbălegați până la genunchi. Eu ca eu: m-am descălțat de sandale încă de la plecare, m-am îmbăle' desculț – dar s-o vezi pe mama! Cadru didactic – în plus, refugiat, ca și mine –, ea nu și-a scos pantofii albi; nu cei albi dintr-o bucată, ci albi împlețiți. Am vrut eu să-i spun, la plecare, că-i mai ușor să-ți speli picioarele decât pantofii, însă o știu eu, ar fi zis că, după ce că e refugiată și umblă cu boarfele-n spinare, să se poarte și desculță?

Ne oprim la o poartă. Mama:

— Aici e gazda, Moș Veniamin. Te poftesc să fii cuviincios, bine-crescut. Ești fiu de cadre didactice – în plus, refugiat. S-a-nțeles?

Mormăi că s-a-n'. Ca să scap. De când ne-am tras înapoi, cu-spatele, aici, la Gusu, mama îmi spune de câte o sută de ori pe zi că-s în-plus. De parcă ceilalți (chiar dacă ei n-au aflat de la domnișoara secretul lui re-) habar n-ar avea, ori au uitat, de ieri; de parcă rostul meu pe lumea asta mare ar fi să-i bat la cap pe ardeleni cu înplusul meu, ca nu cumva ei să creadă că aș fi un venetic (ei zic: vinitură), nu un venit, așa, pe la ei, în vizită; un 'fujat, cum ne mai zic ei, nu un re-, unul care n-a nimerit-o de prima oară cu Reli...

Îmi vine s-o pof-tesc eu pe mama să mă lase așa, fără' de în-plus... Dar nu-i zic, nu e momentul: suntem încă în mutare, n-am pășit pragul – și, în plus, ea și-a mânjit ca dracu' de balebă pantofii împlețiți alb.

Nu-i zic, i-a zis, mai alaltăieri, domnișoara (după ce mama mă pof-ti-se, din Cămară):

— Lasă-l, dragă, e copil, să fie ceea ce și așa durează prea puțin...

Mama și-a lungit gâtul și s-a făcut foarte urâtă: ca o găină:

— Te pof-tesc să aplici pedagogia asta copilului duminică – dragă!

Mama se face urâtă de tot când e rea cu domnișoara mea. Și rea, de când e în-plusă. Eu țin mult la domnișoara, dar, uite, trebuie să mă mut cu mama. Că așa-i când ești copil de mamă.

Nu înțeleg de ce e rea mama cu copilul domnișoarei, când lumea-ntreagă știe că domnișoarele nu au copii: sunt legate la pânțele, mi-a spus mie un băiat, la Centrul de Refugiați de la Sibiu, și mi-a zis să nu mai spun și mi-a arătat cu mâinile peste mijloc, adică un brâu, un chimir, legătura aceea. M-am tot uitat la domnișoare, n-am văzut, dar băiatul acela de la Centru care era muuult mai mare decât mine, deși tot refugiat, zicea că nu vedem noi, bărbații, însă domnișoarele sunt legate la pânțele, altfel ar ieși copilul și l-am vedea cu toții. Mi-a mai spus băietuțela – avea o soră mare, văduvă, de asta îl credeam – că atunci când domnișoarele se cunună, tinerii soți le dezleagă pe tinerele soții la pânțele, așa devin doamne domnișoarele – că știe el precis, de la cineva, nu spune cine (dar eu știam: de la soră-sa lui). Așa se fac copiii pe lumea asta. Domnișoara mea Doban e foarte domnișoară, judecând după grosimea de la mijloc; ea trebuie să aibă o legătură pe măsură, care ce om e, domnule!

Mama a lăsat bagajele jos, în prag, a încercat să-și șteargă pantofii de cornul unei pietre – mai mult și i-a năclăit. Cu gura pungită, bate cuviincios în poartă – cu genunchiul unui singur deget, ca într-o ușă. Eu deschid gura, îi zic să bată cu pumnul, ca într-o poartă; ori să intrăm, ce să tot batem, o fi descuiat. Ea zice că nu intri la străini fără să bați; și nu intri, chiar dacă e descuiat, dacă stăpânul nu te pof-tește să intri. Pentru că acum am gura liberă, tac. Uite-așa! Tot degeaba, mama face numai după capul ei, nu ascultă ce-i spun.

După mult timp, mult timp, un glas supărat strigă, dinăuntru, că să intrăm; că-i descuiat; că ce, oar' suntem surzi?

Intru în curte, după mama, târând valiza-mică și trăistuța.

Bun. Ne-am spălat, la fântână, care numai picioarele goale, care și pantofii albi, de cadru didactic. Cu picioare curate, desculțe, lipăim pe dușumeaua camerei adevărate, a noastră și ziua.

— Ziceai că ziceau de-o cameră-cameră, asta-i bucătărie, zic. Oamenii de-aici, din Gusu, îi spun: boacăză – fii atentă cum pronunță: bò-căză!

— Cum? Repetă!

N-am vrut deloc, dar deloc s-o fac fericită pe mama. Așa s-a-ntâmplat. Mie mi-a scăpat, mama a prins-o – în doi timpi și trei mișcări, a scos din bagajele încă nedesfăcute un caiet și un creion bine ascuțit:

— Cum ai spus? Repetă. Încă o dată... Așadar, boacăză, egal bucătărie; în paranteză, de vară...

— N-am zis nimic de vară.

— N-ai zis tu, dar se vede ea – și se pronunță bocăză...

— Nu: bocăză – fii atentă la mine, deschis: bò! Bò-căză...

— A-ha, diftongul oa ei îl pronunță ca rușii când vorbesc românește: sòre, pòrtă, mòre...

— Nu-l pronunță ca niciun rus și de ce nu stăm noi într-o cameră?

— S-au răzgândit, le-a venit cineva de undeva – nu-i nimic: pentru un provizorat, până vine tata... De ce ziceai că nu pronunță ca rușii?

— Fiindcă ei n-au ruși, numai unguri – i-am auzit, la Sibiu, vorbind pe stradă – și când vine tata cela?

Mama lasă pe dată caietul și creionul, mă ia pe mine, la piept. E bună și mama – când nu e rea cu domnișoara. Și zice, mama:

— Vine, el, vine – dacă nu azi, atunci mâine, că bun e Dumnezeu, ni l-o aduce, cum zicea Moș Iacob al nostru... Bietul Moș Iacob, ce-o fi făcând el, acum? Și Mătușa Domnica, sărmana de ea – o, Doamne, cum ne-am lăsat noi casă și masă, prieteni și neamuri și rost, de-am ajuns printre străini, cu straista-n băț, într-o... Și măcar dacă i-ar zice: bucătărie – dar lasă, dragumamii, vine, el, tata, în trei o să ne fie mai puțin boacăză, cum spun ardelenii...

— Bòcăză, o corectez eu.

2. Ne-am mutat

În gazdă la Moș Veniamin. Așa-i spune lumea, eu nu-i spun. Nu știu dacă-i numele, prenumele, porecla – nu mă interesează.

Nu seamănă deloc cu Moș Iacob al meu, cel de la Mana. Ar fi cam de aceeași vârstă, dar ăsta de-aici e un nesuferit: cu toate că e îmbrăcat, tot, în alb; cu toate că Moș Iacob al meu, cel de la Mana, era numai în negru îmbrăcat – de unde concluzia că nu tot ce-i negru e rău și nu tot albul e bun...

Îmi place cum sunt îmbrăcați oamenii din Gusu: în alb, de parcă le-ar fi tot timpul sărbătoare; ori de parcă tot timpul ar umbla în izmene – în izmene umblă ăsta, moșveniaminul, albe, dar sufletul i-i negru. Femeile au ceva negru – pe cap, broboadele, la îi, la cătrînțe, pe la...

— Mamă, știi cum spun oamenii din Gusu la broboadă? Cârță!

— Știi, zice mama, zâmbind, mângâindu-și caietul. Am notat. Iar la batistă: cârpuță...

A notat, știe. Nu chiar cât mine, dar cel mai bine dintre toți refugiații adulți – fiindcă nu se compară cu noi, copiii de refugiați. Încă din Cămară, pe câteva caiete noi, faine, aduse de la Mana, a scris cu scrisul ei caligrafic, de învățătoare: Monografia satului Gusu, jud. Sibiu – 1944. Le-a numerotat, caietele, a scris pe ele și ce conțin: Locuință, Agricultură, Colinde, Bocete, Costum național – chiar așa a scris pe un caiet, eu i-am atras atenția că oamenii de-aici nu vorbesc nici de costum, nici de național, ei spun că se poartă rumânește. Mama a notat – înăuntru, dar pe copertă n-a corectat costumul-național.

Rumânește se poartă și ăsta, Moș Veniamin. Portul lui mi-ar plăcea, dar purtarea... Se poartă ca un nesuferit: nu mă întreabă

nimic, niciodată; măcar de formă să mă întrebe, de ne-formă i-aş povesti totul-tot: de unde venim, cum e pe la noi, prin Basarabia, i-aş spune de Moş Iacob, de ruşi, de deportarea tatei, de re-fugă – de tot-tot. Dar el, nimic. Nu mă întreabă şi nu-mi răspunde când îi dau cuviincios, şi foarte în-plus, bună-ziua. O fi el surd. Dar mut nu-i, doar la venire, a zbierat la noi să intrăm, că ce, oar' suntem surzi?

Noroc că ziua sunt la şcoală, iar în timpul liber mă joc cu copiii – la ei, nu la noi. Noi n-avem un la-noi – dar las', când vine el tata... Apoi seara sunt atât de ostenit, încât dau repede-repede, ca rapidul, din lingură, ca să termin rapid-repede, să-mi spun rugăciunea iute-iute şi, după ce uneori mă spăl, mă culc. Şi dorm ca trenul.

E frumos în Gusu: şi copiii se poartă rumâneşte – nu doar colegii mei dintr-a doua, dar şi cei mici de tot: am văzut la biserica copii mici-mici purtându-se rumâneşte, băieţii cu cioareci adevăraţi, de pănură albă, cu pălării adevărate, cu panglică; fetiţele au îi şi poale şi cătrînţe adevărate! Nu chiar toţi băieţii au şerpar adevărat, dar toţi sunt încinşi, încâtărâmaţi. Ai zice nişte piticuţi – lor să le zică domnişoara mea: p'ticoţi! – sunt ca nişte păpuşi rumânaşii din Gusu. De aici se va fi inspirat Alecsandri, pentru românaş; nu ştiu dacă şi pentru donicioară, garofiţă, bălăioară – o s-o întreb pe domnişoară; ba nu: în asta, mama-i mai bună. Cu caietele ei.

Încă ceva nou, pentru mine: pe-aici, pe la Gusu, cu toţii umblă încălţaţi, chiar acum, în Săptămâna Patimilor, când e aşa de frumos şi de cald şi de bine, pe-afară, după-şcoală, în tălpi... Ei şi? Umble, pân' n-or mai putea, încălţaţi! Eu sunt un în plus: la joacă, după-şcoală, mă descalt. Mama zice că pe-aici numai Țigani umblă desculți – ei şi? Or fi știind ei ceva-ceva despre tainele naturii. Să calce neȚigani, ne-refugiații o primăvară ca asta, cu bocancii! Și cum să las eu pe alții să fie mai sprinteni decât mine la cățărăt în copaci, de s-o fac praf pe Reli, dar ea pe mine?, când urcă și ea, sprintenă, de zici că... Și suie mai sus de mine. Și rămâne așa, despicață, ca să-i văd bine puțicuța,

rooșie, ca o pătlăgicuță crăpăturită, una din cele sălbatice, nu din răsad.

Ce să zic de artafugii, în asta sunt cel mai mare fugartist!

Îl așteptăm pe tata. Să ne vină odată, ca să ne mutăm din bôcăza lui Moș Veniamin într-o recameră ca lumea. Mama se duce aproape în fiecare zi la primărie și telefonează la Sibiu, la Centrul de Refugiați: întreabă dacă n-a apărut tata. Nu, încă n-a apărut, dar apare el, să nu-și facă griji, întârzie de bombardamentele americanilor, americanii au cam-distrus un-pic-de-tot de tot căile ferate, dar poate că vine pe drum, șoselele n-au fost prea bombardate.

Asta-i tot, pentru azi, dar mâine-i altă zi, poate că mâine... Si-gur, mâine apare și tata, să telefoneze mama și mâine, la Centru, la Sibiu...

Până mâine, asta-i pentru azi. Dacă nu s-ar vedea, sticlind în soare și huruind, înalt, stolurile de americani, ar fi și mai puțin asta-i. Dar chiar și așa, oamenii din Gusu se duc la lucru, se întorc de la lucru, în „costumele” lor albe și sărbătorești, mergând cu mersul lor, altul decât pe la noi, pe la Mana: aici până și junii, până și muierile tinere au un mers pe-n-sus și-n-jos, hâțânat și domol și moșnegos. Chiar și Reli a mea – dar eu îi pun palma în creștet și-i zic să meargă; și cum ea încearcă să bată, cu capul, în sus, îi dau cu palma-n creștet – a început să învețe să pășească lin, ca pe la noi; să meargă uns, ca reginele. Când merge, că după aceea o apăs să se așeze și mă așez și eu dinaintea ei, de-i văd bine-bine pizdilicuța-i trandafirie și înrourată și.

Altfel, noi, copiii, mergem la școală, ieșim de la școală – războiul nu se vede, nu se-aude, nu se simte, de-aici. Despre război vorbim numai noi, refugiații, înde noi. Uneori vine în vizită, în bôcăza nost'ă, domnișoara Doban; mai des mergem noi în vizită la ea; și la Balteș, la Savițchi, la Pintilie – cu toții basarabeni și învățători. Atunci îi aud cum se miră.

Se miră ai noștri că ardelenii parcă ar trăi pe altă lume; că, deși aproape fiecare familie are pe cineva pe front – au și ei

vreo zece eroi în cimitir –, parcă plecații lor ar fi duși cu oile, la munte; ori la târg. D-apăi las' c-or vini ei...

Se mai miră ai noștri că ardelenii, când tu le vorbești de ruși, ridică din umeri, se miră ei: ce tot avem cu ruși'?, că ruși-s la ei, în Rusia lor, ce triabă să aive cu ei, ardilenii din Gusu! Că nici ei, gusenii n-au nemica cu ruși', ei au ce au cu ungurii, de le-or răpchit Ardialu' de Nor' – aia, nedrepta'! C-o hi fo' ceva-cumva cu Băsărabghia, cu Bocovina – o hi cam fo', ei nu zăc ba, da' fiecare cu năcazu' lui, ăl mai mare-i cu ungurii, de-or răpchit Ardialu' nost' – da las' numa, las': vin ei, ruși',-i pun ei pe fugă pe unguri, cum i-or cam fugărit și pe vremia lu' Coșut, cu Petiofi-al lor cu tot – ăăăi, că ce i-or fugărit ruși' pe unguri, atuncea...

Savițchi povestește cum a schimbat el tactica cu gusenii: nu le mai zice rușilor: ruși, ci: sovietici – le-a povestit ardelenilor cum sovieticii nu cred în Dumnezeu și închid bisericile... Ardelenii au ridicat din umeri, au zis c-așe o hi, cam auziseră și ei, de pe front, da' cum războiu-i război și lumea-i lume, câte nu grăiește lumea pe timp de război... Savițchi a schimbat iar tactica, le-a zis sovieticilor: bolșevici și a povestit cum bolșevicii le iau țăranilor pământul, îi bagă cu de-a sila la colhoz, cine nu vrea – la Siberia cu el! La care ardelenii din Gusu, după ce s-au gândit și s-au cujetat și s-au scărpinat cu nădejde pe sub clopuri, au zis că așe o hi – 'colo, la ei, la ruș'; da' ei nu pricep: cum să le ieie ȍmenilor pământu', că dōră pământu-i aci,-n Ardial – ce triabă au ruși' borșovici, de la ei, din Rusia, cu Ardialu', care-i pământ' sărac – n-au ei stepa lor, grasă? Ș-apăi pământu-i al lor, din moș'-strămoș', stropchit cu sudore și cu sânje și cu trasu-pe-rōtă, niminea de pe lumea asta nu li-l poate loa, pământu'; astea-s vorbe, că le ia pământu' – că gura lumii...

Domnișoara nu se miră, nu suferă că ardelenii nu ne cred pe noi, refugiații. Zice cu glasul ei diacon de-catedrală:

— Lăsați-i în pace, oameni buni! Mai au o lună-două până vin și peste ei; cam o jumătate de an, până să înțeleagă că rușii s-au făcut sovietici și încă altă jumătate de an, până ce bolșevicii or să le ia și lor pământul, or să-i deporteze și pe ei – ca pe noi,

basarabeni... De ce să nu se bucure de viață, până atunci?
Lăsați-i în dulcea-neștiință, ce să-i mai speriem și noi?

— Ca să știe ce-i așteaptă, zice Balteș.

— Ca să știe! tună domnișoara. Dacă omul ar învăța din experiența altuia... Că nu ne cred pe noi, basarabeni – dar ce, noi îi crezusem pe ucrainenii fugiți dincoace, peste Nistru, înainte de Ocupație?

— Eu i-am crezut, zice Pintilie.

— Și eu – la ce mi-a slujit? I-am crezut pe ei, dar pe mine...
N-am plecat în refugiul din '40. Nici dumneata...

— Am încercat, nu se mai putea, zice Pintilie. Ne-au întors, de la Prut, tâlharii, au închis granița cu mult înainte de termen...

— Și pe noi ne-au întors, face domnișoara. Dacă plecam numaidecât după anunțarea Cedării... Dar ne ziceam că n-or să ne cedeze, că nu eram vite, eram câteva milioane de oameni... Cum să ne cedeze rușilor, fără măcar oleacă de târguială? – mai dă, jupâne, mai lasă, stăpâne... Ne-au cedat străinilor, ceda-li-s-ar inima câinilor de cedători! Când am văzut că suntem buni-cedați, era prea târziu: nici n-am apucat să vedem Prutul, că ne-au întors comisarii...

— Așa am pățit și noi, zice mama. Al meu atâta s-a codit, atâta s-a-nvârtit în jurul casei, că i se rupea inima de ce lăsa – ne-au întors de la jumătatea drumului, nici la Călărași n-am ajuns, că ne-au întors, comisarii... Și după aceea pe-al meu l-au ridicat, l-au dus în Siberia lor...

— Măcar al dumitale s-a întors, zice domnișoara. Dar ridicății mei, până la a șaptea spiță – n-am aflat nici măcar că ar fi murit...

— Or fi trăind, lasă..., zice mama.

— Or ar fi trăind, lasă..., zice domnișoara. Era după Anul Nou, mă dusesem la Chișinău, pentru rechizite școlare. Când să mă întorc, în gară, dau de un cunoscut, zice: I-au ridicat pe toți ai voștri, azi-noapte, cu camioanele, au ridicat vreo zece familii – tu nici nu te mai întoarce, zice, unde să te mai întorci, ascunde-te pe unde-i putea, până vin românii, să ne des-cedeze... Unde să te-ascunzi? În gară erau controale, am luat-o la fugă după alți

fugăriți... Ne-am ascuns în canal... Credeam că o să dureze un ceas-două – am ieșit după câteva luni – ca să intrăm în alte borți, într-o carieră de piatră de pe la Scorțeni...

— Acolo ne-am cunoscut! râde Balteș. Ne știam, ba chiar o curtasem, de cavalier – dar cine s-o mai recunoască?

— Nu te vedeai pe tine! râde domnișoara.

— Nu apucasem să-mi iau și oglinda – să fi fost prin aprilie?

— Aprilie sau mai pa'dzășunu.

— Sau martie, zice domnișoara. Da' rău ne-ați mai primit, voi, Oamenii Cavernelor, pe noi, Guzganii...

— Ne sălbăticișem și noi, ca omul – dar las', că și voi... Miroseați a... Duhneați a...

— A ce? râde domnișoara, zguduindu-se, zguduind și podeaua, prin scaun. A cacanal! Om fi duhnit noi, Guzganii, a cacanal, dar măcar nu ne-am mâncat între noi, ca voi.

— Un zvon! se apără Balteș. De altfel, când am ajuns eu în carieră, se imprimăvăraseră, dăduseră mugurii, iarba, aveam ce paște, ce roade... Mai ții minte ce ziceai când rodeam la coajă de mlajă?

— „Roade, Gheorghiță, roade mlădiță, nu ciolane de babă tânără...”

— Și tu! se supără Balteș. Un zvon. Ziceai: De-acum, n-o să mai fim bolnavi de friguri – de-atâta chinină de la coaja de salcie...

— Așa ziceam? Numai atât?

— Numai atât – și ce-ar fi dac-am schimba vorba? intervine mama, arătându-mă din sprâncene.

— Mai ziceai și altele, continuă Balteș, dar dacă eu n-am fost martor... Poate în timpul iernii să fi fost ceva-ceva, pe altundeva – ce vrei, foamea-i foame, omu-i om... Tu ai să zici: omul nu-i om, dacă...

— Acum chiar schimbăm vorba! – și mama arată înspre mine și le face lor semne.

De parcă n-ar ști ce știu: s-au mâncat între ei și nu numai în cariera de la Scorțeni. Dar Balteș o ține pe-a lui:

— Măi, și când să ies la lumină... Mi-am și găsit când: în noaptea de 12 spre 13 iunie...

— O, Doamne! face doamna Balteș. Eram la tata cu fetița, când numai ce răsare omu-ista...

— Recunoaște! râde Balteș. Dacă nu răsăream eu... Să vedeți: mi se cam acrise de carieră și zic: ia să dau eu o fugă până la socru-meu, să-mi văd copilul și nevasta... Și cum mă apropii de sat, prin păp'șoale, parcă aud vorbă rusască. Mă târăsc pe brânci, ca la armată, mă apropii: camioane! Cu luminile stinse, soldați care fumau în pumn și vorbeau rusește. Și așteptau. Măi, îmi spun eu: ce fac camioanele istea, cu luminile stinse și cu soldați care așteaptă – la vreo doi kilometri de sat? Decât dacă...

— Decât dacă au venit la ridicat oameni, zice Savițchi. Și de la noi au ridicat în noaptea aceea o mulțime de familii.

— Și de la noi, zice Pintilie. Simțea el, Stalin, că se apropie războiul și ce și-a zis: Ia să-i lichidez eu pe naționaliștii iștia de români, pe basarabeni...

— Parcă era vorba să schimbăm vorba! face mama. Să vorbim despre ardeleni.

— Ardelenii – treaba lor, face Pintilie. Dar ce ne facem noi, dacă rușii intră în România?

— N-au intrat? chicotește domnișoara. Atunci noi ce căutăm la ei, în Ardeal?

— Am vrut să zic: dacă rușii trec Prutul...

— Nu l-au trecut? – tot domnișoara. Ba l-au cam trecut, cum zic ardelenii, sus, în Bucovina. Or să-l treacă și pe la mijloc, și pe la mai jos. Or să treacă și Siretul, și Milcovul, și Carpații, iar noi, care cică-i știm pe ruși, o să spunem și de data asta că poate n-or să ne re-cedeze românii de tot, că să mai vedem, că poate nu-i dracul chiar negru...

— Eu unul, nu, zice Balteș. Cum trec rușii Siretul, cum îmi iau straista-n băț și-o pornesc.

— Încotro? îl întreabă mama, neliniștită.

— Încotrova! Drept în fața ochilor, cum șăd cu schinarea la rus...